

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Berta P. (2014): Fogyasztás, hírnév, politika – Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága (MTA BTK Néprajztudományi Központ, Budapest, 728 o.)

A. GERGELY ANDRÁS

A. GERGELY András: nyugalmazott tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; címzetes egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Kulturális Antropológia Tanszék; 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A.; andrasgergelya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7733-3554>

András A. GERGELY: emeritus research fellow, Institute for Political Science, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences; Tóth Kálmán u. 4. H. 1097 Budapest, Hungary; honorary professor, Department of Cultural Anthropology, Faculty of Social Sciences, Eötvös Loránd University; Pázmány Péter sétány 1/A., H-1117 Budapest, Hungary; andrasgergelya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7733-3554>

A tud(om)ásterületek közötti tematikus felosztás a klasszikus rendszerelméletek alapján megfelelőnek tartott klasszifikálási módszer. A 20-21. századi új tudásparadigmák azonban jócskán változtattak ezen, s ez okból egy multidiszciplináris művet egyetlen aspektusból értékelni igen sekélyes, kényes vagy egyenesen korlátolt eljárás. Az alábbiakban egy oly kötetről „próbálok” tartalomvázlatnak is szerény összefoglalót adni, melynek katalógizálási mutatója négy-öt tudományág vidékén lakozik. A TÉT (általam ismert vagy elgondolt) tudományági eszköztárát szem előtt tartva, valamint a lehetséges tudásközi ablakokat nyitogatva egy „köztes” nézőpontot vállalok. Ebből a pozícióból a lokalitás és marginalitás, a települési gazdaság, a transzlokális hálózatok, a kapcsolati tőketulajdon, a kultúraformáló kereskedelem, a roma identitás, Erdély, a rejtett ökonómia lennének a kulcsfogalmak, amelyek azonban többszörösen rétegzett és változó szaknyelvi narratívákkal ékes változatokban mutatkoznak, és egyben arra is evidens módon utalnak, hogy a mű miért nem hagyja magát beszkatulyázni.

Különösebben körmönfont dramaturgiai gesztus nélkül engedtessek meg, hogy egy „konklúzióba” illeszkedő kulcsmondatot előlegezzek meg a mű egé-

szeről. Néhány évtizednyi tudományos működés, pár tudásterületen való alkalmi tájékozódás és megannyi szakmai kulcsmű érintőleges ismertetése alapján mérlegelem magát a szóban forgó monográfiát, s annyit előzetesen vállalhatónak tartok kimondani: ekkora és ilyen komplexitású társadalomtudományi mű korszakosan ritka, mondhatnám, páratlan a néprajz, antropológia, gazdaságtörténet, kultúratudomány, szociológia és a romológia egész hazai tudásterületén. Ezt persze igazolnom kéne, alaposan alátámasztani – ami azonban nem fog sikerülni. E néhány tudásterület néhány tucatnyi lehetséges megközelítést rejt magában, kezdve a tárgyválasztástól, a kutatómódszertanon, elemzési horizonton, empirikus tapasztalaton az esettanulmányi szintű belátásig és a rendszerelméleti leírásig, a kontextusok és tudástartományok megannyi kölcsönhatását nem is említve – ezek eltérő aspektusú megközelítései külön-külön is meghaladná a lehetséges terjedelmet. Berta Péter monográfiájában a kevert módszertannal erdélyi miliőben, transznacionális és transzlokális szektorokban, mikrogazdasági és féllegális kereskedelmi övezetekben, tradíciókövetésben és roma identitásforgalmazásban feltárt kérdéseinek éppúgy vannak kapcsolódási pontjai a társas viszonyok, a szimbolikus politika, a rokonsági rendszerek, a mikrotársadalmak, a migráció, a munkaerő-politika, a párválasztási rendszerek, az identifikációs rítusok, az értékelméletek, a presztízsztárgypiac és más (mondjuk másfél tucat) ágazat tudására felé, mint a lokalitás másképp értelmezett, kis- és nagytérsegi szintaxisokban mutatkozó, a nemzeti és etnikai határokat átlépő, sőt az eddig „konvencionális” tudományágak szerinti analitikus közelítéseket is meghaladó tranzakcionális belátások egész további rendszereihez. Nem álszerénység ez itt, hiszen a 728 oldal áttekinthetően részletes tartalomjegyzéke is hét oldal, a bibliográfiája pedig huszonöt – tessék hát segíteni, mekkora bátorság kell ahhoz, hogy rövid három-négy oldalas kivonatba merészkedjen belekezdeni a recenzens!

Nem tagadom: a fentiek előrebocsátása részint az elfogult, tisztelgő elismerés, kimért szavak helyetti a felkiáltójeles respektus kifejezését szolgálta, részint mentséggént is hangzott, mivel jószerint egyetlen fejezet megannyi összefüggéskapcsolódásáról is egész elemző értékelést lehetne adnom, de ez is csak a tizenkilenc fejezet apró törmeléke lenne. A legkorrektebb akkor lennék, ha a tartalomjegyzéket idemácsolnám, s mindenki egyértelműen látná, miképpen építkezve és miféle tagoltsággal mutatja be „tárgyát” Berta Péter. Ehelyett arra fókuszálok csupán, honnan indul, merre halad, s mit kínál nekünk a monográfia.

A Bevezető a Transzlokális gyakorlatközösségek és többhelyszínű terepmunka címen elméleti felületet kínál ahhoz a speciális optikához, melyen át a további hétszáz oldalt láthatjuk. A második fejezet a gábor romák megélhetési stratégiáinak hagyományos és rendszerváltás utáni gazdasági, kereskedelmi, etnikai és migrációs világába invitál, a következő az interakciós technikák (romani politika) szimbolikus küzdőtereibe vezet. A negyedik fejezet már kiterjeszti mindezt az etnicizált szimbolikus földrajz és a lokális dominanciaviszonyok felé, s a 16. fejezetig a presztízs gazdaság, a tárgykultusz, a megélhetési

technikák és a tárgyakhoz társított etnikai eredetpolitika vidékein kalandozhatunk. Az utolsó három fejezet az interetnikus stratégiák, a fogyasztáspolitikai, a politikai diskurzusok, a konfliktuskezelések, a konzervatív-tradicionalista és rokon narratívák miliójébe vezet, végül a multietnikus hagyománykezelés, az etnikai határátlépések, a „versengő muzealizálás” és tulajdonlási verseny szerepével zár, közelebbről a repatriotizációs és értékrendi diskurzusok 20. századi körképével és mindezek kutatástechnikai kérdésköreivel.

Visszafogott (és nem kevésbé erőltetett) minősítéssel az oktagonális vagy még több szempontú közeledés- és értelmezéseggyüttessel lehet nem egyetérteni, s éppúgy lehet egy hihetetlenül komplex kérdéskör sokrétű taglalását is meglátni benne. Úgy is megfogalmazható persze mindez, hogy mi minden hiányzik a monográfiából. Néhány példát említve: nem látunk rá eléggé a romániai roma közösségek sokféle tagoltságának jeleire, a románokkal és magyarokkal kiépített intimitásvizonyok tartalmaira, a másfél-kétszáz évvel ezelőtti magyar ötvösmesterek készítette ezüstkupák akkori és mai szemantikai tartományaira, a mindenkori etnicitás-szakirodalom szerint tagolásának különbségeire stb.

Az ilyen kritika elkerülhetetlen velejárója azonban az lenne, hogy a néhány felszínes közhelyet a gábor cigányokról tudó ember okkal azt higgye: valami túlbonyolított hókuszpókuszról van itt szó, s maga a recenzens biztosabban rálát a munka egészére, tehát „igaza” is van. Holott épp ennek ellenkezője igaz. A kötet textuális sűrűsége, aprólékos eligazító és leíró jellege ugyan a néprajztudomány és a tárgyi folklórkutatás, a kulturális antropológia és a szürkegazdaságot kutató szociológia, az értékutatás és a romológia határvidékein jár, de egyik legfőbb erénye éppen az ezek közötti magabiztos mozgás. A monográfia másik előnye a sok szempontú megközelítés, a „többtérpű etnográfia” összehasonlító és kultúraközi intimitásokat is feltáró lehetőségeinek kiaknázása, de további érzékeny elemzések mutatják be a csereviszonyok, a rokonsági rendszerek, a származási és cselekvésközösségek pszichikai dimenzióit, a tárgykultúrák megmaradási és átalakulási viszonyrendszereinek piaci vonatkozásait, a nyelvi és kultúraközi kommunikáció megannyi tartományát. Az tehát, hogy „hiányterületeket” nevezzek meg, képtelen és öntetszelgő gesztus lenne. Kereső és értelmező szempontom ezért inkább az: miképpen szólnak „ki” a kötetből a kultúrakutatás, a közösségkutatások, az etnikai világok, a roma társadalmak, a nemzetköziség és főleg a határok fölöttiség, amely a tágabban vett társadalomföldrajz számára új optikai aspektust kínálhat.

Abból indulok ki, hogy a szerző a térbeli társadalmi létezés evidens és adott határaiként tárgyalja a gábor népcsoportot, s részint a települési, regionális, igazgatási szempontból is „leírhatónak” tekintett lokalitásokkal kíván foglalkozni. Leírhatónak tekintik őket, mint romákat, mint karakteres, látványos külsővel jellemezhető csoportot, de mint lakótérben behatárolható népességet is. A lehetséges leírás viszont sokszor elmarad a mélyebb és rétegzett megközelítéstől, a térbeli mozgások környezetrajzától. Mert létezik ugyan a település-, város-, tér-, hálózat- és lakónépesség-kutatásoknak megannyi klasszi-

kus vagy akut irányzata, de a közösség mint mikrouniverzum csak ritkán jelenik meg úgy a kutatásokban, hogy az elemek összessége több, mint a teljesség. Tehát a mikromiliókben megnevezett részelemek is több dimenzióban kapcsolódnak össze egymással mint „szervezeti” egységek, mint etnikai tartalmak kontextusai, mint szimbolikus többletjelentést hordozó közegek, mint téri dimenziók között határfenntartásra és határártjárásra berendezkedő entitások. Ezt a „gyakorlatközösséget” a belső erőviszonyok, a családi kötődések, a házassági modellek, a kapcsolatkötési minták, az élményfókuszú életvitel, a tőkekonverziós eljárások „kisvállalkozási modellje”, a presztízspolitikák, a migrációs és kapcsolati tőkék, a rituálék és szimbolikus értéktartalmak mentén megvilágító kutatói pozíció épp a maga komplexitásszintjén, a „sűrű leírás” antropológusok által követett módszerével nevezi meg (a történetek részletrajza mellett a jelentések horizontjának együttesét is rögzíti). Ezen túlmenően a téri relációkat az idői komponensekkel összefüggésbe hozó tranzakciós történeti értelmezés éppen a maga pragmatikus hidegségével számol le akkor, amikor az „ott élni, itt írni” kettősségét egyszerre kalkulálja bele a munka egészébe, s nem veszi föl az értelmezhetetlenül „hideg” objektivációs hangnemet, hanem a feltáró értelmezésbe beépíti a szövegszerű vallomás, a közvetlen verbális aktusok, az eltérő narratívák habituális elemeit is.

S ha Berta Péter tudományosan közvetett közvetlensége lehet olyan momentum, melyet a lehetséges olvasók figyelmébe ajánlhatok, talán magamtól is eltolhatom azt a tévképzetet, hogy bármit is leírtam a kötetről, ami ne lenne érdemdúsabb dicséretre vagy impozánsabb értékmegnevezésre méltó. Valójában csakis annyiban reménykedhetek: saját töprengéseimmel is sikerült kíváncsiságot felkeltenem, és sokan veszik kézbe e kötetet. Berta Péter monográfiája tudást, tanulságot, ráismerést jelenthet mindazoknak, akiket érdekelnek és foglalkoztatnak a kelet-európai roma közösségek belső világai, a szürkegazdaság működése, a mikrotársadalmak önszervező és integratív energiái, az integráció és identitás rejtett kapcsolatai. Azoknak is ajánlhatom a kötetet, akik érzékenyek a hagyományok vagy a határok világára, az archaikusnak tűnő kapcsolat-hálózatokban megjelenő modernítésra, vagy akik fontosnak tartják a kapitalizmus értékválságával szembehelyezkedő lokális értékeket. Biztos vagyok tehát abban, hogy a regionális és tértudományok művelőinek is élményt nyújt majd e könyv sűrű szimbolikus világából a még sűrűbb társadalmi világunk felé közvetített erényeinek fölfedezése.